

УДК 373.5.015.311-026.15]:796.5:908

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Самолук А.А.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

У статті здійснено аналіз, систематизацію та узагальнення літературних джерел сучасних підходів до формування креативних здібностей молодших підлітків в процесі занять туристсько-краєзнавчою діяльністю в умовах закладу середньої освіти, схарактеризовано основні складові та принципи формування цього феномену. Формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності у закладі середньої освіти розглядається нами як цілісний навчально-виховний процес, у якому: взаємодіють між собою основні його учасники – молодші підлітки і вчителі закладів середньої освіти на принципах рівноправності й взаємоповаги у прийнятті рішень та дотриманні їх виконання, взаємодопомоги у досягненні мети і конкретних цілей туристсько-краєзнавчої діяльності за рахунок самоактуалізації та самоствердження зростаючої особистості на основі активізації індивідуально та соціально значущої творчої діяльності кожного у процесі засвоєння знанневого, історичного, духовного й соціального досвіду.

Ключові слова: особистість, складові, принципи, формування креативних здібностей, туристсько-краєзнавча діяльність, заклад середньої освіти.

Постановка проблеми. Формування сучасного виховного середовища в освітньому просторі держави пов'язано насамперед зі суттєвими змінами парадигми освіти і виховання особистості, яка визначально базується на традиціях виховання дитини накопиченими в українській педагогічній думці, науці і практиці

впродовж багатьох століть. Водночас, як зазначає В.Г. Кремень, виховання, що, відповідно до традицій української освіти має навіть більше значення, ніж освіта, яка сьогодні носить настільки різновекторний характер (від ультранационалістичного, релігійного до квазірадянського й такого, що виховує ненависть до всього укра-

їнського), тим самим приносить сьогодні швидше шкоду, ніж користь, і пояснюється це тим, що виховання в системі освіти залежить не від державної гуманітарної політики, якої немає, й концепції розвитку держави, яка також не існує, а від місцевої влади, яка на свій розсуд керує вихованням і освітою [3].

Ще одним негативним фактором, що суттєво впливає на розвиток креативних здібностей зростаючої особистості у стінах закладу середньої освіти є те, що переважна більшість учителів, сформованих за радянських часів й тих, що прийшли до школи на зламі внутрішньо-політичних, педоцентричних і соціальних конструктів 90-х років минулого століття, як зазначає О.В. Сухомлинська, продовжують знаннеоцентричну освіту директивно-авторитарними методами. Молоді ж вчителі, які сформовані сучасними університетами за удосконаленнями з радянських часів програмами й курсами, в цілому лише готові їх викладали, а не бути педагогами в широкому розумінні.

Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати необхідність не лише зміни парадигми виховання на дитиноцентричну, але й системного удосконалення навчально-виховного процесу закладів середньої освіти, де виховна компонента має розглядатись провідною у формуванні громадянина з притаманною йому соціально й індивідуально значущою творчою активністю у процесі розв'язання життєво важливих проблем, зі сформованою відповідальністю за свої вчинки і дії та високим рівнем моральної вихованості. Тут ми підходимо до важливого положення в розумінні природи творчості, а саме: творчість за своєю суттю є соціальною, тому що обумовлюється впливом соціально-культурного середовища (впливом сім'ї, школи, суспільства, природи, культури в цілому).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів розвитку особистості в її онтогенезі, різноманітних психолого-педагогічних механізмів пізнання нею навколишньої дійсності здійснили І.Д. Бех, [2], Л.І. Божович, О.В. Браславська, [10]. Л.С. Виготський, О.В. Киричук, О.О. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, М.І. Сметанський, В.О. Сухомлинський [8], К.Д. Ушинський та ін.

Провідним концептом досліджуваної проблеми є розгляд дитини як суб'єкта активної життєдіяльності в навколишньому середовищі, особливостей формування активності і розвитку самоактивності, що набули характеристики у наукових працях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, І.Д. Бека [2], Л.І. Божович, П.П. Блонського, Я.Л. Коломенського, О.О. Леонтева, С.Д. Максименка В.В. Рибалка та інших.

Мета статті: здійснити аналіз, систематизацію та узагальнення даних літературних джерел щодо сучасних підходів формування креативних здібностей молодших підлітків в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в умовах закладу середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Модернізація сучасної загальної освіти передбачає орієнтацію навчальних закладів на інтелектуально-творчий розвиток особистості, побудову змісту освіти

й виховання на принципово нових підходах, на чітких "...уявленнях і параметрах результативності освітнього процесу, адже суспільний розвиток дедалі більше потребує людини дослідницько-інноваційного типу".

У процесі дослідження нами було визначено сутність основних складових, що характеризують процес формування ціннісного ставлення творчої особистості до довкілля як цілісну психолого-педагогічну систему. Такими складовими є: власне творча особистість, оскільки саме її індивідуальні якості є основними і визначальними системостворюючими чинниками процесу формування власної ціннісної сфери. На формування останньої, насамперед, впливає загальний рівень інтелектуального та духовного розвитку й культури особистості, її характер, статус у колективі гуртка, секції, класу, наявність інтересів та потреб, вплив як зовнішніх об'єктивних, так і внутрішніх суб'єктивних чинників. Тоді, «...сфери предметів, на які поширюються відношення цінностей, слід розглядати як процес все більшого розширення сфери власне людського ставлення до світу, розширення її сфери цінностей і творчого ставлення до нього» [4].

Ставлення особистості до навколишнього середовища розглядається нами як один з провідних чинників формування її системи цінностей як ключової у процесі формування і розвитку креативних здібностей, «...оскільки за її допомогою розкривається становлення смислового зв'язку, єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: чи буде вона морально-конструктивною чи деструктивною стосовно цього світу» [2]; наступність і циклічність процесу формування креативних здібностей молодших підлітків на онові формування їхньої ціннісної сфери і, який за результатами нашого дослідження, немає чіткого часу свого початку чи завершення, тим самим підводить нас до висновку, що цей процес не може бути завершений повністю на якомуньбудь етапі, тим паче весь час йти прямолінійно і тільки в одному об'єктно-прагматичному чи суб'єктно-непрагматичному напрямі у ставленні до довкілля. Важливо, що такі процеси мають характер циклічності, коли завершення попереднього етапу формування системи цінностей особистості є початком наступного і т.д. [6]; логічна єдність внутрішніх психолого-педагогічних механізмів формування ціннісного ставлення творчої особистості до довкілля, за умови, коли її внутрішні індивідуальні та зовнішні соціально-педагогічні чинники здійснюють корегуючий чи спрямовуючий вплив на формування означеної якості. У контексті останнього Ю. К. Бабанський зазначав, що «...шлях до єдності свідомості і поведінки особистості складає ланцюг пов'язаних між собою елементів, ...як-то: реальні взаємостосунки та організацію життя учнів на основі їхньої діяльності і спілкування» [1]; спрямованість особистості на зростання власної надситуативної активності у процесі формування власної системи цінностей. Саме формуванні ціннісної сфери особистості у процесі її онтогенезу детермінує появу феномену «активності особистості» у всій багатогранності її проявів, що має важливе значення і є одним із провідних психолого-педагогічних чинників у форму-

вання креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладах середньої освіти.

Важливим психолого-педагогічним концептом формування креативних здібностей молодших підлітків є актуалізація організаційно-педагогічних умов співпраці закладів середньої освіти із сім'єю як одним з провідних соціальних інститутів виховання дитини.

Формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності у нашому дослідженні передбачає залучення батьків до проведення спільних походів, рейдів, екскурсій, експедицій чи проведенні моніторингу об'єктів і явищ довкілля. Це, за нашим припущенням, має усунути значні, як внутрішні, так і зовнішні недоліки та протиріччя в сучасному сімейному й шкільному вихованні особистості. Такий висновок спирається на думку Ю.К. Бабанського про те, що розрив між внутрішнім і зовнішнім, між свідомістю і поведінкою, між сутністю і явищем пояснюється не лише умовами життя, але в основному прорахунками у вихованні, оскільки показником зрілості свідомості, насамперед, є реальна діяльність, в основі якої лежить прагнення до досягнення суспільного чи особистого ідеалу [1].

Наступним психолого-педагогічним концептом формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти є: специфіка функціонування учнівсько-педагогічного колективу гуртка секції, класу під час її здійснення.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що результатом запровадження визначених вище психолого-педагогічних концептів формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти є ті важливі творчі новоутворення особистості учня, які набувають характеру внутрішньої позиції стосовно чинників навколишньої дійсності [10] та значно розширюють можливості когнітивно-емоційної і діяльнісної єдності (мислення, емоцій та дій), й актуалізують появу більш осмисленого переживання ставлень дитини до оточуючого світу і до самої себе на основі сформованої творчої активності й моральної вихованості, регулюють її творчу практичну роботу у довкіллі.

Викладене вище дає підстави визначитись з специфічними підходами й принципами, які сприяють зміні традиційного на його дитиноцентричний освітньо-виховний вплив на особистість під час здійснення туристсько-краєзнавчої діяльності, спрямованої на формування креативних здібностей. Серед таких підходів провідними і такими, що є характерним саме для туристсько-краєзнавчої діяльності молодших підлітків в закладах середньої освіти є: **інтегративний підхід**, у межах якого розглядається творча активність як інтегративна якість особистості, що розкриває співвідношення інтересу, потреб, установок й ціннісно-емоційної спрямованості дитини до творчості; визначає потребу і можливості творчої самореалізації і самоорганізації; відображає рівень актуалізації сутнісних сил особистості у перетворювальній практиці; систему

знань, переконань, на основі яких вибудовується і коригується у подальшому творча діяльність людини, що передбачає наявність сформованих у неї умінь швидко змінювати прийоми роботи у відповідності до змінюваних умов діяльності [2]; єдність творчої активності як породження соціуму, і в той же час творчої активності як породження власне інтелекту самої особистості; **синергетичний підхід**, у межах якого формування й розвиток креативності особистості розглядається як самоорганізуюча система, що забезпечує здійснення суспільно значущої діяльності особистості на творчому рівні; **диференційований підхід**, який розглядається нами як надзвичайно перспективний: у поглибленому вивченні молодшими підлітками навчального матеріалу чи самостійного дослідження й охорони певних об'єктів навколишнього середовища у відповідності до їхніх вікових можливостей; формуванні їхньої творчої та соціальної активності у розв'язанні різноманітних як індивідуально, так і суспільно значущих завдань у процесі туристсько-краєзнавчої роботи [7].

Однак інтегрування та диференціація здобутих молодшими підлітками у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності у закладі середньої освіти знань, сформованих творчих умінь та практичних навичок їх застосування, не може забезпечити у повному обсязі ефективне формування інтелектуальної, емоційно-ціннісної та діялісно-практичної сфери особистості як складових її креативних здібностей. Саме застосування **міжпредметного підходу** до конструювання змісту туристсько-краєзнавчої діяльності молодших підлітків у закладі середньої освіти «...дає змогу об'єднати навчальні предмети в уніфіковану систему, що сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про навколишнє середовище...».

Одним зі специфічних і дієвих підходів до побудови туристсько-краєзнавчої діяльності молодших підлітків у закладі середньої освіти є саме **індивідуалізація навчальної й дослідницької діяльності та практичної роботи** особистості у довкіллі. Процес індивідуалізації навчально-пізнавальної, пошукової і дослідницької діяльності та конкретної практичної соціально-значущої роботи під час вирішення завдань туристсько-краєзнавчого спрямування як важливої форми їхньої дозвілєвої діяльності в закладі середньої освіти має складну структуру побудови та способи здійснення. До того ж, ґрунтується на особистісних замовленнях, інтересах, потребах та нахилах дітей, що постійно розвиваються і варіюються, в чому і простежується безперервна динамічність цієї освітньо-виховної ланки. Це, в свою чергу, визначає необхідність створення комфортних і партнерських суб'єкт-суб'єктних зв'язків і взаємозалежностей в учнівсько-вчительському колективі закладу середньої освіти, що має забезпечити їх навчально-виховну ефективність. [7].

Все ж, визначальним фактором індивідуалізації навчально-виховного процесу, за нашим висновком, є розвиток інтелектуальної, ціннісно-мотиваційної та діялісно-практичної сфери конкретної особистості учня основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності,

формування його креативних здібностей, життєвого досвіду взаємодії з навколишнім середовищем, вміння знаходити доцільні рішення і дії у розв'язанні життєво важливих як індивідуальних, так і суспільно значущих проблем. Дитина, стверджував В.О. Сухомлинський, обирає активну позицію щодо знань, «...із знаннями цікавіше працювати: дитина почуває гордість від того, що завдяки здобутим знанням вона робить щось потрібне людям, красиве».

Тоді застосування саме **діяльнісного підходу** дає змогу реалізувати на практиці набуті молодшими підлітками системні наукові знання, уміння та навички їх практичного застосування у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності з вивчення довкілля. Підтвердженням нашого висновку знову ж таки є думка В.О. Сухомлинського: «...ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творінням в світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання у школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пущиря на родючу землю» [8].

Визначившись і обґрунтувавши основні підходи до організації і здійснення туристсько-краєзнавчої діяльності молодших підлітків у закладі середньої освіти з метою формування їх креативних здібностей, ми виокремили й дали характеристику специфічним і найбільш ефективним принципам формування цього феномену. Серед таких принципів нами виділено: принцип доступності, який передбачає можливість участі кожного з учнів основної школи у туристсько-краєзнавчій діяльності з метою задоволення їхніх інтересів, потреб, запитів та творчих потенцій [5]; принцип самодіяльності, який базується на творчій активності, ініціативності і зацікавленості учнів основної школи, з одного боку, і її стимулюванні вчителями, керівниками гуртків, секцій, творчих груп та батьків, з іншого; принцип систематичності і цілеспрямованості, логічної єдності і взаємозалежності всіх форм їхнього дозвілля у межах туристсько-краєзнавчої роботи; принцип соціокультурної взаємодії в ефективному пізнанні й засвоєнні досвіду минулих поколінь; принцип творчого саморозвитку, сутність якого полягає у цілеспрямованому творчому розвитку особистості, задоволенні її інтересів і потреб, створенні ефективних умов для саморозвитку й самовдосконалення; принцип творчої самореалізації, який характеризує ефективність процесів розвитку креативних здібностей молодших підлітків у процесі здійснення самостійної навчальної і практичної туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти; принцип педагогічної підтримки, який передбачає відповідний супровід і позитивне підкріплення вчителем або керівником гуртка чи секції творчої діяльності учнів основної школи, умов для виявлення й реалізації їхньої творчої індивідуальності, толерантності та емпатії.

Отже, визначені, обґрунтовані й схарактеризовані вище теоретико-прикладні концепти, підходи і принципи формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої

освіти дають нам змогу розглядати педагогічні умови формування досліджуваного феномену, як сукупність і взаємозв'язок передумов, чинників і закономірностей, що забезпечують результативність виховної роботи. Ефективними педагогічними умовами вважаємо такі, які визначають і, головне, забезпечують формування провідних якостей творчої особистості, створюють передумови до удосконалення, корекції чи посилення цілеспрямованих психолого-педагогічних впливів на неї, забезпечують чітке формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти.

Таким педагогічними умовами, що пройшли апробацію у процесі нашого дослідження, є: наявність зразків креативного мислення, вчинків, дій, поведінки та діяльності, як результат ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учня основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи та відповідної спільної суспільно значущої праці у довіллі; суб'єктна позиція у творчій діяльності, що передбачає право й можливість кожного з учасників творчого процесу на власну думку і рішення, чим стимулюється творчий розвиток особистості учня основної школи й зберігається високий рівень творчості; стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності і самовираження за умов постійного розвитку власних творчих можливостей і задатків до самостійного цілепокладання й мотивації, умінь і навичок оперувати власними діями у постійно змінних умовах, тим самим варіативно і творчо вирішувати нові завдання; логічна єдність інтегрованого й диференційованого змісту, форм і методів формування їх креативних здібностей у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти відповідно віковим й індивідуальним можливостям молодших підлітків.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що запровадження у дозвіллеву діяльність теоретико-прикладних концептів, підходів, принципів та створення педагогічних умов формування креативних здібностей молодших підлітків у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладі середньої освіти сприяє формуванню творчої спрямованості особистості, що передбачає усвідомлення нею значення насамперед творчих, гуманістичних потреб, мотивів, цілей як провідних у її розвитку та життєдіяльності в соціумі; творчої самосвідомості, що проявляється у самопізнанні та адекватній самооцінці власної поведінки і діяльності у найближчому довіллі; постійному зростанні творчої активності – бажанню систематично здобувати нові знання у певній галузі, вмінню творчо їх використовувати, експериментувати, досліджувати тощо. Тому можемо констатувати, що процес творчого оволодіння молодшими підлітками системними науковими знаннями, уміннями і практичними навичками у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності у закладі середньої освіти за своєю сутністю є творчим процесом, що безпосередньо пов'язаний з інтелектуальним, духовним та фізичним розвитком особистості, її самовираженням та самоствердженням у соціокультурному середовищі.

Список літератури:

1. Бабанский Ю.К. Педагогика / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1983. – 607 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: навч.-метод. вид.: у 2 кн. / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. – 280 с.
3. Кремень В.Г. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Пед. думка, 2008. – 472 с.
4. Крисаченко В.С. Екологічна культура / В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 347 с.
5. Пазенок В.Ф. Філософія туризму: навч. посіб. / В.С. Пазенок, В.К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.
6. Пустовіт Г.П. Екологічна освіта учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Г.П. Пустовіт. – К.; Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
7. Самолюк А.А. Формування творчої активності учнів основної школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Самолюк Анна Анатоліївна; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 114 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 5: Статті. – 1977. – 639 с.
9. Тімець О.В. Підготовка майбутніх учителів географії та біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тімець Оксана Володимирівна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Умань, 2001. – 212 с.
10. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика / Г.Г. Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

Самолюк А.А.

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ ТУРИСТСКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

Аннотация

В статье проведен анализ, систематизация и обобщение литературных источников современных подходов к формированию креативных способностей младших подростков в процессе занятий туристско-краеведческой деятельностью в условиях учреждения среднего образования, охарактеризованы основные составляющие и принципы формирования этого феномена. Формирования креативных способностей младших подростков в процессе туристско-краеведческой деятельности в учреждении среднего образования рассматривается нами как целостный учебно-воспитательный процесс, в котором: взаимодействуют между собой основные его участники – молодые подростки и учителя заведений среднего образования на принципах равноправия и взаимоуважения в принятии решений и соблюдении их выполнения, взаимопомощи в достижении цели и конкретных целей туристско-краеведческой деятельности за счет самоактуализации и самоутверждения растущей личности на основе активизации индивидуально и социально значимой творческой деятельности каждого в процессе усвоения умственного, исторического, духовного и социального опыта.

Ключевые слова: личность, составляющие, принципы, формирования креативных способностей, туристско-краеведческая деятельность, учреждение среднего образования.

Samolyuk A.A.

SHEI «Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»

MODERN APPROACHES FOR THE FORMATION OF THE CREATIVE CHARACTERISTICS OF YOUNG ADOLESCENTS IN THE PROCESS OF TRAVELING AND TRAINING ACTIVITIES

Summary

The article deals with the analysis, systematization and generalization of literary sources of modern approaches to the formation of creative abilities of younger teens in the process of studying tourist-linguistic activity in the conditions of the institution of secondary education, the main components and principles of the formation of this phenomenon are characterized. Formation of creative abilities of junior teens in the process of tourist-linguistic activity in the institution of secondary education is considered by us as a holistic educational process in which: the main participants of it – the younger teens and teachers of institutions of secondary education on the principles of equality and mutual respect in decision-making and compliance with them, mutual assistance in achieving the goal and specific goals of tourist-local lore activity at the expense of self-actualization and self-affirmation of a growing personality on the basis of activating the individual and socially significant creative activity of each in the process of assimilating knowledge, historical, spiritual and social experience.

Keywords: personality, components, principles, formation of creative abilities, tourist-local lore activity, institution of secondary education.